

Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень «Ой на горі та жєнці жнуть», «Стоїть явір над водою»

Інтегрований урок – українська література,
музичне й образотворче мистецтво

7 клас

Галина Аношкіна,

учитель української мови та літератури

Оксана Ловінюкова,

учитель музичного та образотворчого мистецтва

Новоукраїнської ЗОШ I–III ступенів № 3

Кіровоградська обл.

Мета: ознайомити учнів із особливостями козацьких пісень, з'ясувати їх трагічний і героїчний пафос; розкрити зміст образів-символів; розвивати навички аналізу пісенних творів, естетичні смаки; образне мислення, вміння виявляти спільне та відмінне в образах фольклорних творів, творах музичного й образотворчого мистецтва; сприяти вихованню гордості за українську історію, інтересу до теми козацтва та зразків національного мистецтва.

Обладнання: бібліотека творів про козацтво; портрети гетьманів П. Конашевича-Сагайдачного, М. Дорошенка, виставка репродукцій картин на козацьку тематику; фонозаписи українських народних пісень.

Епіграф: *От де, люде, наша слава, слава України!*
Т. Г. Шевченко

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

Учні заходять до класу під марш української народної пісні «Засвіт встали козаченьки».

Емоційна готовність учнів до уроку (прийом «Словесний настрій»).

Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань (прийом «Грунування»; *ключові слова – народна пісня, українець*).

II. Оголошення теми, мети, завдань й епіграфа уроку

III. Опрацювання навчального матеріалу

Вчитель української літератури. Минуле нашої Батьківщини славне і багате на надзвичайні події. Яскравою сторінкою є визвольна боротьба українського народу за незалежність, у якій значну роль відіграли запорозькі козаки. Сподіваюся, що ви усвідомите, який нелегкий шлях пройшла Україна, аби здобути суверенітет, якими сміливими, незламними і духовно багатими були наші предки.

«Багатостраждальна Україна... Скільки спогадів зринає у моїй уяві при одному цьому слові, – писав видатний український історик Д. Яворницький. – Так-бо, тут, де не ступни, усюди натяк на славне минуле наших предків. Скільки ж то було тут великих і славних героїв!»

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. В історії будь-якого народу є події, які не забуваються. Про них згадують і пам'ятають усі. Український поет М. Рильський писав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». І сьогодні на уроці ми поговоримо про славну добу в історії нашої держа-

Галина Аношкіна

Оксана Ловінюкова

ви – козаччину, яку оспівано в народних піснях, у музичних творах та художніх полотнах.

Поєднання різних видів мистецтва – музики, живопису, літератури, театру – спричинило взаємозбагачення кожного з них і подарувало світові нові види мистецтва.

Шановні семикласники! Сьогоднішній урок – незвичайний, бо його вестимуть два вчителі. Опанувавши тему уроку, ви зможете поглибити знання з трьох предметів – української літератури, музичного й образотворчого мистецтва.

Вчитель української літератури. Сьогодні на уроці працюватимуть такі групи: «Історики», «Літературознавці», «Фольклористи», «Мистецтвознавці».

(Звучить козацький марш, заходить учень, який виконує роль Богдана Хмельницького.)

Інсценування.

Богдан Хмельницький (учень). Доброго дня, діти. Я – гетьман Української козацької держави – Гетьманщини. Очолював козацьке військо у багатьох битвах Національно-визвольної війни. Я приніс усім вітання із запорозької землі.

А що ви знаєте про Січ і про нашу Україну? Що ти скажеш на це, сину? *(Звертається до учнів.)*

Козак-учень 1. А що, козаки, чи не час і нам слово сказати?

Козак-учень 2. Саме час!

Козак-учень 3. У самий раз!

Козак-учень 4. Знаєш, батьку, славна Січ Ворогам ішла навстріч,

Рідну землю захищала
І народ наш прославляла.

Козак-учень 5. Лиха ж отчий край зазнав
(не бажаємо нікому!)

Людолов нас чатував,
Щоб позбавить свого дому.

Козак-учень 6. Цар Петро і Катерина
Зневажали наш народ,

Горювала Україна,
І тужила Україна

Під п'ятою у заброд.

Козак-учень 7. Але наш народ боровся,
І Хмельницький в нас знайшовся,

Дорошенко, Морозенко,
Полуботок і Сірко.

Богдан Хмельницький.

Що говорить вам «козак» –
Це крилате, горде слово?

Бо завжди буває так,
Що світлішає від нього.

Хто такі козаки?

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

З давніх часів найбільш мужні, відважні й загартовані в боях із ворогами своєї землі представники українського народу організовувалися в окрему історичну спільноту – козацтво. Українські козаки усвідомлювали себе лицарями, тобто вільними людьми, спосіб життя яких визначало воєнне ремесло та належність до військової організації. Саме козацтво було тією силою, яка активно впливала на історію України в XVII – XVIII століттях, сприяла захисту політичних, економічних, культурних здобутків українського народу, його духовному розвитку. Провідними козацько-лицарськими чеснотами були мужність, звитяга, вірність, гідність, честь, добра слава, здатність до самопожертви, патріотизм, лицарська відданість.

Богдан Хмельницький. А як приймали в запорожці?

*Інсценізація уривка з повісті А. Чайковського
«Віддячився»*

Козак (побачив хлопчика). Що тебе, хлопче, на Січ привело? Ти ж ще надто малий!

Хлопчик. Козаком я хочу стати, і брат мій старший на Січі – Максим Черноусенко, може, знає?

Козак. Може, й знаю, але тут він уже не Черноусенко, а як-небудь інакше зветься.

Хлопчик. Як же воно так?

Козак. Та такий вже старий козацький запорозький звичай. Зови себе як хочеш, а як попадеш на Січ, приложать тобі зараз інше ім'я і у список так переведуть.

Хлопчик. Чому ж це так?!

Козак. А ось чому. Ти знаєш, може, що на Січ до запорожців тікають чоловіки від панів. От пан пише королю польському листа, що втік такий-то, наприклад, Іван Щерба, від пана на Запорожжя. Негаймо відішліть його назад. Що ж робити? Воля короля свята, треба виконувати.

Писарю, ходи-но сюди (писар підходить до козака).

Козак. Ану поглянь у список, є у нас на Січі Іван Щерба?

Писар (переглядає список). Пане кошовий, у нас немає Івана Щерби. Є лише Іван Перегнихівіст, Іван Розбийголова, Іван Сиротенко, Іван Півкожуха, а Щерби Івана ні сліду.

Козак. А добре ти шукав? Пам'ятай, що ти головою відповідаєш за недогляд.

Писар (знову дивиться). Справді нема, подивіться (дивляться у список).

Козак. Так, нема. Ну, що ж, відпишеш: «Такого нема, а коли той гультяй тут покажеться, ми зараз же його відставимо, як було приказано» (писар пише).

Козак. Побачить він, вражий син, Івана Щербу, як своє вухо. Звідсіля ми нікого не видаємо. (До хлопчика). Тепер вже ти знаєш, чому на Запорожжі переминують прізвища?

Хлопчик. Тепер зрозумів. То, може, і мене приймуть на Січ?

Козак. Приймуть, там таких горобців більше сотні. Ти підеш між школярів учитися. А коли підростеш, навчишся воєнного діла, тебе припишуть у якийсь курінь, і ти станеш козаком. Ось як, синку, буде.

Хлопчик. А що на Січі козаки роблять?

Козак. Хто знає якесь ремесло, то йде в майстерню, письменні пишуть у канцелярії. Одні йдуть на розвідку, інші сторожують, а є й такі, що печуть хліб та їсти варять.

Ідемо, синку, покажу тобі Січ...

Козаки – це вільні люди!

Козаки – безстрашні люди!

Козаки – борці за волю,

За народну щасну долю!

Вчитель української літератури. Звеличують народних героїв та їхні подвиги козацькі пісні.

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

Виникнення і розвиток козацьких пісень пов'язані з історією козацтва, що сформувалося в XV–XVI столітті у боротьбі українського народу проти феодального гноблення та іноземних загарбників і уславилося своєю мужністю, героїзмом, відданістю вітчизні.

Козацькі пісні охоплюють тривалий період життя нашого народу. До найдавніших із них належать твори про польову сторожу, постій козаків і пожежу в степу, про бурю на морі й потоплення турецького корабля, про сутички з турецько-татарськими загарбниками, про смерть козака на полі бою. Основний герой цих пісень — відважний воїн, охоронець рідного краю. З любов'ю оспівав народ своїх захисників, показавши їхнє життя, сповнене тривоги і небезпек. У козацьких піснях яскраво виявляються патріотичні почуття народу. Герой пісень усвідомлює, що він – захисник Вітчизни. Потрапивши в полон до ворога, козак просить перед смертю вивести його на високу могилу – «нехай же я стану, подивлюся та й на свою Україну!»

Пісня супроводжувала козаків у кривавих січах, у походах, на всіх дорогах ратної слави. Злітаючи з кобзаревих вуст під гомін кобзи, розповідала вона про народних героїв.

(*Прослуховування пісні «Ой на горі та жєнці жнуть»*)

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва.

Як називається пісня, яка щойно прозвучала? Кому вона присвячена? (Пісня уславлює героїв, які захищали рідну землю, – відчайдушних запорожців.)

Який жанр пісні?

Як ви гадаєте, як потрібно виконувати пісню? (Енергійно, бадьоро, ритмічно.)

Робота з піснею.

Розспівування.

Вокально-хорова робота над піснею.

Музична грамота (аналіз нотного тексту пісні, її розмір, знаки алітерації, які трапляються в пісні: дієз, бекар, бемоль).

Приєм «Мозковий штурм».

Чому народ складав пісні про козаків, їх ватажків?

Які настрої (почуття) відтворені в пісні «Ой на горі жєнці жнуть»?

Назвіть образи, що передають настрої (почуття) особливо виразно.

Чи можна їх вважати символічними? Чому?
Який історичний період змальовано у пісні?

Виступ групи «Історики» (орієнтовний).

Перший учень. Майбутній козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний народився 1577 або 1578 року в селі Кульчиці Самбірського повіту Руського воеводства у руській шляхетській родині Конашевичів-Попелів. Освіту здобував у 80–90-і роки у школі Львівського братства та знаменитій Острозькій академії. До козацького товариства долучився вже наприкінці 1590-х років. Будучи людиною освіченою, вольовою та цілеспрямованою, вже у 1606 році був уперше обраний на гетьманування.

Гетьман Сагайдачний провів остаточне організаційне оформлення Війська Запорозького. Виділилися такі інститути козацького самоврядування, як військова рада, рада старшини. Відбувся поділ товариства на полки, сотні та десятки на чолі з полковниками, сотниками й отаманами.

За спостереженням сучасників, нещадно карав радикально налаштованих лідерів козацької сіроми, котрі намагалися порушити крихкий мир. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний помер від тяжкої рани, яку дістав у битві під Хотиним у 1621 році і похований у Києво-Братському монастирі. Перед смертю Сагайдачний заповів своє майно на освітні, благодійні та релігійні цілі, зокрема, Київському братству і Львівській братській школі.

Другий учень. Михайло Дорошенко – український військовий діяч, з 1618 року – козацький полковник, козацький гетьман (1622–1628 роки з перервами).

Брав участь у поході Петра Сагайдачного на Москву, у Хотинській війні 1620–1621 років.

У 1622 році обраний гетьманом замість Оліфера Голуба. Здійснив вдалий похід на Перекоп. Уперше згадується в документах про Хотинську битву 1621 року як козацький полковник і прихильник гетьмана Сагайдачного. Батько наказного гетьмана Дорофія Дорошенка, дід пізнішого гетьмана Петра Дорошенка. Дорошенко брав участь у селянсько-козацькому повстанні 1625 року під проводом Марка Жмайла. У листопаді 1625 року обраний гетьманом замість Марка Жмайла. Дорошенко уклав Куруківський договір 1625 року, який деякою мірою задовольнив козацьку старшину (встановив старшині грошову платню, надавав їй земельні маєтності, збільшив реєстр до 6 тис. чоловік), але суперечив інтересам широких мас українського козацтва (повертав всіх нереєстрових козаків у підданство до польських панів).

Навесні 1626 року Дорошенко за наказом польського уряду намагався захопити Запорозьку Січ, але внаслідок збройного опору запорожців змушений був відступити на о. Велика Хортиця, де залишив залозу з 1 тис. реєстрових козаків.

За Дорошенка було реорганізовано реєстрове козацьке військо, створено 6 реєстрових полків.

(*Прослуховування пісні «Стоїть явір над водою»*)

Виступ групи «Літературознавці».

Аналіз козацьких пісень «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою» за планом:

Тема.
Історична основа.
Жанр.
Образи.
Художні засоби.

Пафос.

Ідея.

Власні враження, почуття і думки.

Робота зі словником літературознавчих термінів.

Пафос (грец. – почуття, пристрасть) – піднесення, ентузіазм, пристрасне переживання, спричинені певною ідеєю, подією; особливий стан натхнення.

У чому, як ви вважаєте, виявляється трагічний пафос козацьких пісень?

Інтерактивна вправа «Я вважаю, що ...»

(1. *Козацькі пісні – це народні твори, у яких наголошується, що пріоритетом для запорожців була доля Батьківщини, адже захист рідного краю – найсвятіша справа. Та життя і смерть – на одній струні. Проте смерть у козацьких піснях – це засіб уславлення героїзму козака-лицаря, оспівування його чеснот, увічнення високої місії на рідній землі.*

2. *В образах головних героїв козацької пісенної лірики втілені волелюбність, непримиренність до соціального і національного гніту, готовність віддати власне життя заради щасливого майбуття рідного народу.)*

Виступ групи «Фольклористи».

Завдання. Дослідити образи-символи, що використовуються у народних піснях, визначити їх роль.

Символіка образів народної лірики

Вітер – символ швидкості, звістки; руйнації, а також оновлення.

Дощ – символ очищення, пробудження, суму та сліз.

Зозуля – символ суму, вдівства; туги за життям, минулим; провісниця весни, років життя і водночас нещастя.

Калина – символ життя, крові, вогню; символ України.

Могила – символ безсмертя. Часто смерть героя змальовується як весілля із сирою землею, могилою.

Терен – символ труднощів, життєвих перешкод, страждань.

Туман – символ суму, самотності, чогось невідомого.

Явір – символ козака, парубка; здоров'я та сили; молодості; вічної пам'яті.

Укладання таблиці «Основні мотиви та художні особливості суспільно- побутових пісень».

Інтерактивна вправа «Я так думаю».

Назва пісні, вид	Тема	Образи-символи	Основна думка	Художні особливості

Які риси козаків прославлено у народних піснях?

У чому полягає специфіка козацьких пісень?

Практикум «Асоціативний куц» (колективне складання).

Захисник	Побратимство	Воля
Вірність	Козак	Герой
Оборонець	Любов до рідного краю	Лицар

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. В історії українського народу тема запорозьких козаків найяскравіша. Щоб увічнити героїв славних битв, українські художники створювали справжні шедеври.

Розгляньте репродукцію картини А. Манастирського «Запорожець».

Яким зображений на картині мужній лицар?

Якими засобами художник передав горду вдачу козака і його готовність до боротьби?

Чому, на вашу думку, увага портретиста акцентується на вольовому обличчі, сильних руках і козацькій шаблі?

Виступи груп «Мистецтвознавці» (орієнтовний).

Перша група. Перед нами репродукція картини Андрія Манастирського «Запорожець». Це портрет козака в похідному одязі зі зброєю в руках. Художник намагається зобразити суворого і водночас задумливого запорожця.

На передньому плані картини ми бачимо немолоду людину міцної статури.

За плечима бувалою воїна – сутички, війни, битви. На смаглявому обличчі – сліди часу і переживання, адже чоло пооране глибокими зморшками. Густі чорні брови суворо насуплені, в очах причаєний смуток, задума. Орлиний ніс із горбинкою надає обличчю виразу мужності, сили та впевненості в собі. У нього козацька зачіска – «оселедець». Довгі вуса грізно настовбурчені, а густі, як ліс, брови нависають над очима.

Одягнений чолов'яга у сорочку з жупаном. Зверху, наче шкура ведмедя, обвисає кирея. У міцних руках захисника народу застигла шабля, загартована в кривавих боях.

Образ героя, змальований художником, викликає пошану до вірного сина свого народу, нагадує славне історичне минуле.

Друга група. Митець створює складний образ, в якому передає мужню вдачу козака – борця за народну волю, його готовність до боротьби з ворогами, втілюючи водночас грікі роздуми про історичну долю батьківщини. З метою посилення емоційного звучання картини художник вдається до уже випробуваних у попередніх творах художніх засобів: різкий контурний рисунок, підкреслений колорит, у якому домінують зелено-сині та бордовий кольори. Композиція «Запорожець» відзначається монументальністю трактування сюжету. Богатирську постать козака підсилюють гармонійні кольорові поєднання. Картина А. Манастирського зображує не лише життя старого запорожця, а й частину нашої важкої долі, тому не може залишити нас байдужими. Адже такі, як цей старий запорожець, віддавали за нас своє життя, щоб ми жили вільно.

Вчитель музичного й образотворчого мистецтва. Дорогі семикласники, ви є нащадками славних українських козаків, тож любіть Україну, шануйте її народ. Хай кожен із вас своїми вчинками і добрими словами доведе, що козацькому роду нема переводу!

Вчитель української літератури. Яке ж це диводивне – народна пісня!

*Народна пісня зоряно, незгасно
Горить в моєму серці повсякчас
Не племенистим закликом, не гаслом,
А променем, що будить сівача.*

*Вона мене виводить на дорогу,
Вона мені просвітлює віки,
Де радість і печаль мого народу
Врослися в дерева вічного гілки.
Такого сплеску в музиці і слові,
Вогню такого не передаси
Нічим, крім пісні, посестри любові,
Криниці невичерпної краси.*

М. Мельник

Козацька пісня, неначе мати-берегиня, завжди стояла на сторожі тих заповітних джерел, що нині живлять наше національне відродження.

Інтерактивна технологія «Незакінчене речення».

Козацька пісня – пісня про...

IV. Підсумок уроку
Вчитель української літератури.

Прокоментуйте епіграф до уроку. Як ви розумієте слова Великого Кобзаря?

(Супроводжуючи славну історію народу, пісня стала часткою духовної історії нації, своєрідним документом її творчої зрілості, доказом усвідомлення свого місця й ролі в історії людства.

Для нашого народу пісня була й залишається великим і незмінним скарбом духовної культури, ціну якому мусить знати кожен громадянин, щоб охороняти та множити його для майбутніх поколінь. Українська народна пісня – безцінна духовна криниця, у ній – немеркнуча слава нашого народу, його біль, страждання, надії.

Тривалий час замовчувалися славні сторінки історії українського народу. Та не вмирає пам'ять. Не вмирає народна пісня! Адже, як зазначав О. Довженко, «українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава», яка житиме вічно.)

Приєм «Продовжіть речення».

«Сьогодні на уроці я дізнався...»

«Мене найбільше вразило...»

«Мені вдалося відчутти...»

«Я отримав задоволення...»

V. Оцінювання. Аргументація оцінок

(Звучить фонозапис «Запорозького маршу»

М. Лисенка)

Вчитель української літератури. У козацьких піснях навіки закарбувалися славні сторінки національної історії, пов'язані з подвигами козацького лицарського війська. Вони у художній формі відтворюють дух козацького завзяття, звитяги, сили – усього, що насправді було притаманне запорожцям – охоронцям рідної землі.

Ми, українці, пишаємося козацтвом. І завжди будемо прагнути в самих собі виховувати й укорінювати ті ідеали, за якими жили наші пращури, – це ідеали порядності, відданості, патріотизму.

Вчитель музичного та образотворчого мистецтва. І лише ґрунтуючись на них, наш народ, наша держава матиме майбутнє.

VI. Домашнє завдання

Написати твір-мініатюру «Як запорожці могли б допомогти Україні нинішній?».

Вивчити одну з пісень напам'ять.

Намалювати ілюстрацію до тексту улюбленої козацької пісні.